

ՎՐԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (1207-1318), Թարգմանութիւնը հին վրացերէնէ, յառաջաբանը եւ ծանօթագրութիւնները Պարոյր Մուրատեանի, Հայկական Ս. Ս. Հ. Գիտական Ակադեմիայի հրատարակութիւն, Երեւան, 1971, 224 էջ:

Հայ վրացական մատենագրական կապերը դարերու պատմութիւն ունին: Երկու հարեւան եւ շատ անգամ բախտակից ժողովուրդներու մատենագրական ժառանգը միշտ ալ կը մնայ օգտագործելի մէկուն կամ միւսին համար, բացայայտելու՝ անցեալի քաղաքական, ընկերային եւ հասարակական բաղմաթիւ հարցեր, որոնք սերտորէն կապուած են երկու ժողովուրդներու պատմութեան հետ: Այս դժով՝ Հայագիտութեան մատուցուած կարեւոր նպաստ մըն է Պարոյր Մուրատեանի Թարգմանութեամբ, յառաջաբանով եւ ծանօթագրութիւններով հրատարակուած ՎՐԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ: Այս ուղղութեամբ մեծ երախտաւոր մը եղած էր նաեւ Փրոֆ. Դոկտ. Լ. Մելիքեթեօսեան, որուն «Վրաց Ազգիւրները Հայաստանի եւ Հայերի Մասին» աշխատանքը հրատարակուած է յաջորդական երեք հատորներով, Երեւան, 1934, 1936 եւ 1955 թթ. ուն:

Վրացի անանուն հեղինակի ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ, որ կ'ընդգրկէ 1207-1318 թուականներու մէջ ինկած ժամանակաշրջանը, կարեւոր եւ արժանահաւատ հատուածներէն մէկն է «Քարթլիս ցլխավրեբա»ի, կամ ինչպէս ծանօթ է հայերէն Թարգմանութեամբ՝ «Պատմութիւն Վրաց»ի: «Պատմութիւն Վրաց»ը իր ամբողջութեան մէջ կազմուած է 12 տարբեր պատմական երկարասիրութիւններէ, որոնք ունին «աղբիւրագիտական ու մատենագրական տարբեր կարեւորութիւն»:

«Պատմութիւն Վրաց»ը, ԺԲ.-ԺԳ. դարերուն արդէն դրաւած է Հայ մատենագիրներուն ուշադրութիւնը, եւ իբրեւ կարեւոր պատմագրական աղբիւր, այդ շրջանին իսկ Թարգմանուած է հայերէնի: Գործը նաեւ օգտագործուած է Հայ մատենագիրներու կողմէ, ինչպէս՝ Մխիթար Անեցի եւ Մխիթար Այրիվանեցի:

«Պատմութիւն Վրաց»ի մէջ տեղ գտած անանուն պատմիչի ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ, հանդամանորէն կը խօսի Թաթար-մոնղոլական արշաւանքներու, զանոնք դիմադրուելու համար Հայ-վրացական ջանքերուն, Անդրկովկասի քաղաքական, հասարակական եւ

տնտեսական վիճակին մասին: Առանձնապէս մեծ հետաքրքրութիւն կը ներկայացնեն նաեւ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ մէջ տեղ գրաւած Հայաստանի վերաբերեալ տեղեկութիւնները: Եւ ինչպէս թարգմանիչն ու ծանօթագրողը կը նշէ. «ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆը պատմական-գրական հետաքրքրութիւն ներկայացնող միակ ամբողջական երկն է այս ժամանակահատուածում»:

Պարոյր Մուրատեանի վկայութեամբ, անանուն պատմիչի այս դործը ունի շատ մը գրական երեսներ, որոնք առաւել յատկանշական կը դարձնեն զայն: Անոնք են՝ հեղինակին անկողմնակալութիւնը, պատմական անցքերու հանդէպ անոր քննական վերլուծական հակումը եւ հարուստ աղբիւրագիտութիւնը (վրացական, մոնկոլական, յունական, պարսկական եւ հայկական):

Միշտ Պարոյր Մուրատեանի վկայութեամբ, անանուն պատմիչի ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆը հայագիտութեան համար առանձին նշանակութիւն ունի հետեւեալ պատճառներով.

ա) Մոնկոլական արշաւանքներու ընթացքն ու անոնց ստեղծած արհաւիրքը նոյնն է եղած Հայաստանի եւ Վրաստանի համար, ինչպէս նաեւ ժամանակի հարկային եւ տնտեսական վիճակը:

բ) ԺԳ. դարուն, եւ մասամբ անկէ առաջ, Հայաստանի կարեւոր մէկ մասը կը դնուէր Վրաստանի տիրապետութեան տակ, ինչ որ կը նշանակէ թէ այդ շրջանի Վրաստանի պատմութիւնը հասարակապէս կը պատկանի նաեւ Հայաստանի:

գ) Այս շրջանի Վրաստանի ղեկավար դասակարգին մէջ կարեւոր թիւ կը կազմէին հայերը, որոնք կու դային հայկական իշխանական տուներէ, ինչպէս՝ Երկայնաբազուկները:

դ) Այս ժամանակաշրջանին Վրաստանի մէջ սկսած էր բազմանալ հայութիւնը, եւ իր դործօն մասնակցութիւնը բերել Վրաստանի քաղաքական եւ հասարակական կեանքին:

ե) Հայ-վրացական ազդարնակչութիւնն ունեցող շարք մը դաւառներու պատմական անցեալի կարգ մը վիճելի հարցերուն համար անհրաժեշտ աղբիւր կարելի է նկատել ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆը:

Անանուն պատմիչի ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ ներկայ թարգմանութիւնը կատարուած է 11 ձեռագիրներու համեմատութեամբ եղած վերջին հրատարակութեան եւ նորայայտ զբաղմունքի մը վրայէն:

Մեկնելով վերոյիշեալ տուեալներէն, վստահօրէն կարելի է ըսել թէ շնորհակալ աշխատանք մը կատարած է Պարոյր Մուրատեան, որուն գրած երկար յառաջաբանը (էջ 5-41), եւ պատրաստած բժականդիր ծանօթագրութիւնները (էջ 194-206) առաւել նշանակակալից կը դարձնեն գործը:

ԵՐՈՒԱՆԻ Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ